

KUKKU MELKAS

Kamppailu tiedosta

Aino Kallaksen historiallinen romaani ja tiedon tuottamisen problematiikka

Suomalais-virolaisen kirjailijan, Aino Kallaksen (1878–1956, o.s. Krohn), 1920-luvun historiallinen 'Surmaava Eros' -trilogia koostuu itsenäisistä osista: *Barbara von Tisenhusen* (1923), *Reigin pappi* (1926) ja *Sudenmorsian* (1928). Lähtökohtanaan Kallaksen kulttuurinen "ulkopuolisuus" Virossa ja Suomessa Kukku Melkas tarkastelee sekä historiallisen romaanin lajin suhdetta oman aikansa viralliseen historiankirjoitukseen että lajin avulla esitettyjä tuon suhteen purkamisen ja uudelleen määrittelemisen keinoja.

■ Historiallinen romaani on nykykirjallisuudessa erityisesti naisten suosima laji,¹ vaikka lajin historia alun perin nivoutui sellaisiin määritelmiin, jotka nimenomaan pyr-

ivät sulkemaan naiset lajin ulkopuolelle. Tällaista ilmiötä kuvaa hyvin Suomessa 1800-luvun puolivälin jälkeen, historiallisen romaanin alkutaipaleella, vallalla ollut näkemys historiallisen romaanin kirjoittamis- mahdollisuuksista. Lajin historiaa Suomessa kartoittanut Markku Ihonen muistuttaa miten Suomessa "varsinkin johtava suomalaisuusmies Yrjö-Koskinen vaati 1870-luvulla, että historiallisia aiheita hyödyntävän kaunokirjailijan olisi ehdottomasti oltava myös historian tuntija ja tutkija."²

Tällaisilla arvovaltaisilla näkemyksillä vahvistettiin ja määriteltiin samalla lajin valitsevia ominaispiirteitä. Näillä kriteereillä laji määrittyi naiskirjailijalle oikeastaan mahdolltomaksi.³ Naisilla ei tuolloin ollut vielä mahdollisuuksia ryhtyä varsinaisiksi historian tuntijoiksi saati tutkijoiksi. Suomalaisessa kulttuuriperinteessä oli kuitenkin yksi poikkeusesimerkki, Fredrika Runeberg, joka oli lajin uranuurtajia 1840- ja 1850-luvulla. Hän saattoi säätyasemansa vuoksi päästä käsiksi sen kaltaiseen tietoon, joka mahdollisti kirjoittamisen. Toisaalta uranuurtajan asemaa on korostettu vasta nykytutkimuksessa eikä aikalaisvastaanottoakaan suhtautunut teoksiin arvostavasti, koska laji katsottiin naiskirjailijalle aivan liian vaativaksi.⁴

Naiset alkoivat vallata historiallisen romaanin lajia vähitellen 1800–1900-luvun taitteen Skandinaviassa ja valloitus tapah-

1. Vrt. Ulla-Maija Juutila (2002) 'Viehkeintä viihdettä ja totisinta totta. 1990-luvun historiallisen romaanin piirteitä', teoksessa Markku Soikkeli (toim.) *Kurittomat kuvitelmat. Jobdatus 1990-luvun kotimaiseen kirjallisuuteen*, Turun yliopisto, Taiteiden tutkimuksen laitos. Sarja A. N:o 50, 178–193.

2. Markku Ihonen (1992) *Museovaatteista historian valepukuun. T. Vaaskivi ja suomalaisen historiallisen romaanin murros 1930–1940-luvulla*, Helsinki: SKS, 68.

3. Kirjallisuudenlajit ovat yleensäkin vahvasti sukupuolituneita ja lajin sukupuolituneisuudella on kauaskantoisia seurauksia esim. sille, miten naisten kirjoittamaa kirjallisuutta arvotetaan vallitsevassa systeemissä. Tietynlaisia kirjallisuuskäsityksiä vartioimalla säädellään samalla jatkuvasti myös kirjailijuuden ehtoja.

4. Mari Hatavara (2001) 'Kirjallisuuskritiikin suhtautuminen naisiin romaani- ja kirjailijoina 1800-luvun puolivälin Suomessa ja Ruotsissa', teoksessa Päivi Lappalainen & Heidi Grönstrand & Kati Launis (toim.) *Lähtökuvassa nainen. Näköaloja 1800-luvun kirjalliseen kulttuuriin*, Helsinki: SKS, 87–88.

tui ensin sivistyneistönaisten keskuudessa.⁵ Ruotsissa kirjailijapariskunta Sophie Elkan ja Selma Lagerlöf tunnetaan molemmat lajin edustajina.⁶ Elkan nähtiin aikansa historiallisen romaanin uudistajana: kulttuurihistoriallisten kuvausten uskottavuus ja pikutarkkuus olivat hänen kaunokirjallisuutensa arvostetuinta antia omana aikanaan. Uudistus koski juuri kirjoittamisen tapaa: siihen tuli mukaan ”tutkijana” työskenteleminen. Väitän, että tuolloin naiskirjailijoiden keskuudessa ensisijaiset syyt lajin suosioon olivat mahdollisuus päästä lähdetutkimusten ja materiaalin keräämisen kautta osalliseksi tietoon ja mahdollisuus saavuttaa asiantuntijuus tilanteessa, jossa se oli siihen saakka ollut pääsääntöisesti vain miehillä. Samalla laji muodostui mahdollisuudeksi ottaa osaa historian kirjoittamiseen tai kulttuuristen kertomusten kirjoittamiseen, nämä olivat olleet enimmäkseen miesten etuoikeuksia.⁷

1920-luvulle tultaessa yhteiskunnallinen tilanne oli jo toinen eikä naiskysymys enää samalla tavalla koskenut suoranaisesti koulutusmahdollisuuksia: sekä naisten ääni-oikeus että opiskeluoikeus yliopistossa oli saavutettu. Kysymys ei ollut pelkästään tietoon pääsystä kuten vuosisadan vaihteessa, vaan sen lisäksi tuon tiedon muuttamisen tai toisin kertomisen mahdollisuudesta. Tämä on näkyvissä laajemminkin ajan naiskirjailijoiden keskuudessa, ei niinkään vaikutussuhteina, vaan samanaikaisuuksina eri kulttuuritraditioissa.⁸

Sivistyneistön naiset alkoivatkin kiinnittää huomiota siihen tapaan, jolla kulttuurisia kertomuksia tuotettiin sekä naisten näkymättömyyteen kirjallisuuden traditiossa, kaanonissa ja historiassa.⁹ Historiallisten romaanien aiheetkin kääntyivät 1920-luvulla osin naishistorialliseen suuntaan, jolloin niiden teemat liittyivät oman aikansa keskusteluun naisen asemasta ja oikeuksista muuttuvassa sukupuolijärjestelmässä.¹⁰ Voidaan ajatella, että näitä aiheita tarkasteltiin historiallisina, koska hankalien ja ajankohtaisten kysymysten etäännyttäminen teki tarkastelemisesta helpompaa ja oikeutetumpaa.

Historialliselle romaanille on lisäksi ominaista ns. analogisoiva tekniikka, jolloin

kytkös kirjoitusajankohdan ja kuvattavan ajankohdan välille rakentuu tekijänsä kautta. Historiallisen romaanin yhtenä ominaisuutena pidetäänkin sitä, että se paradoksaalisesti kertoo enemmän kirjoittamisajankohtansa ajasta kuin varsinaisesta kuvatusajasta. Lähden purkamaan tämän kaltaista kytköstä Kallaksen trilogiassa ja osoitan, miten trilogia asettuu sotienväliseen kontekstiin problematisoiden sekä tekijää (historian kertojaa) että kohdetta (historiallista kertomusta) ja uudistaa problematisoinnilaan historiallista romaania lajina sekä tarkastelee laajemmin kysymystä vallasta tuottaa tietoa.

5. 1800-luvun lopulla sivistyneistön naiset alkoivat yhä enemmän osallistua julkiseen keskusteluun ja naiset ryhtyivät myös aktiivisemmin kirjoittamaan sekä kaunokirjallisuutta että lehtien palstoille. Myös naiskirjailijoiden julkaisumahdollisuudet laajenivat.

6. Eva-Helen Ulvros (2001) *Sophie Elkan. Hennes liv och vänskapen med Selma Lagerlöf*, Historiska Media, 126–142. Ks. myös Elisabeth Moller Jensen & Ebba Witt-Brattström (toim.) (1996) *Nordisk kvinnohistoria 3: Vida världens 1900–1960*, Höganäs: Bokförlaget bra böcker AB, 113–125.

7. Usein naiskirjailijat tämän lajin yhteydessä itsekin kokivat olevansa yhdenlaisia historioitsijoita. Vrt. Ulvros (2001) 126, 135.

8. Esimerkkejä tämän tyyppisistä keskusteluista voi paikantaa 1920-luvun Englannista Virginia Woolfin tuotannosta ja suomalaisessa kontekstissa vastaavasti suomenruotsalaisen tradition naiskirjailijoiden keskuudesta, jota edustivat Edith Södergran ja Hagar Olsson. Ks. esim. Mari Koli (1997) 'Hagar Olsson – naisintellektuelli kahdella kielellä', teoksessa Pertti Karkama & Hanne Koivisto (toim.) *Älymystön jäljillä. Kirjoitustsia suomalaisesta sivistyneistöstä ja älymystöstä*, Helsinki: SKS, 131–156.

9. Maarit Leskelä-Kärki on tarkastellut tätä ilmiötä suomalaisessa kulttuurissa Helmi Krohnin tekstien ja tutkimusten kautta. Krohnin toimiminen merkittävien naisten elämäkerturina voidaan nähdä liittyvän laajempaan ajan ilmiöön, jossa naisliikkeen myötä naisten historia ja sen esiin nostaminen sekä kirjoittaminen kytkeytyivät yhteen. Naiset sijoittuvat tutkimuksistaan huolimatta amatööriosastoon ja akateemisen maailman ulkopuolelle. Maarit Leskelä-Kärki (2002) 'Merkkillisten naisten elämän ja työn kuvaaja.' Helmi Krohn elämäkerturina, *Historiallinen aikakauskirja* 4, 394–396.

10. Norjalainen Sigrid Undset kirjoitti historiallisen romaanitrilogiansa 1920–22. Trilogia, *Kristina Lauritsantytär*, kertoo talonpoikaisnaisen elämäntarinan 1300-luvun Norjassa. Se on samalla naisen aseman kuvaamista ja pohtimista annetuissa kehyksissä, joissa avioliitto ja äitiys näyttäytyvät merkittävimpinä tekijöinä. Undset kuvaili päähenkilön äitiyttä hyvin eroottis-aistillisin sävyin, mikä oli uutta ajan naiskirjallisuudessa. Ks. myös Moller-Jensen & Witt-Brattström (1996) 198–207.

Kytkös ja katkos vallitseviin ajattelutapoihin

Kallaksen Surmaava Eros -trilogiaa on vallitsevassa kirjallisuudentutkimuksessa tähän saakka luettu lähes yksinomaan romanssin eli rakkauskertomusten kehyyksessä. Myös aikalaisvastaanotossa korostuivat rakkauskertomuksiin viittaavat piirteet: *Barbara von Tisenbusenin* tarinaa luonnehdittiin ”pikkui-seksi, surulliseksi lemmentarinaksi”,¹¹ *Reigin papissa* painotettiin sen aviorikos -teemaa¹² ja *Sudenmorsiamen* muodonmuutokertomuksessa vastaavasti sen intohimon ja mystisen rakkauden ilmauksia.¹³ Kaikki kertomukset varioivat teemaa kertovasta pappismiehestä ja kerronnan kohteena olevasta naisesta. Jokaisessa teoksessa naiset ylittävät jonkin normitetun rajan ja tavoittelevat yhteisössään kielletyksi määriteltyä tietoa. Jokaisessa teoksessa naishahmot tapetaan rangaistukseksi rajanylityksistään.

Kallaksen trilogiaa ei ole liitetty historiallisen romaanin lajiin, vaikka trilogiaan kuuluvat teokset täyttävät kaikki lajille ominaiset pääpiirteet: kertomukset sijoittuvat menneisyyteen, vuosien 1550–1650 väliselle ajanjaksolle, niiden kertojina toimivat papit ovat myös aikansa kronisteja¹⁴ ja kertomusten tyyli on arkaainen. Kallas oli perehtynyt useisiin eri historiallisiin kronikoihin, virolaisiin legendoihin ja uskomustarinoihin sekä virolaiseen folkloristiseen materiaaliin ja löysi myös romaaniensa aihepiirit kronikoista. Kallaksen työskentelytapa noudatti historiallisten romaanien kirjoittajien metodia: hän perehtyi huolella runsaaseen lähdemateriaaliinsa¹⁵ ja kehittäi ”uuden” kielen 1600-luvun postillojen pohjalta raamatullisella poljennolla. Sekä aikalaisvastaanotossa että myöhemmässä tutkimuksessa Kallaksen trilogian monitasoista historiallisuutta on pidetty lähinnä koristeellisena tai sillä on viitattu tekijän haluun painottaa koristeellista estetiikkaa ja yksilöllistä tyyliä tuotannossaan.¹⁶

Mitä väliä sillä sitten on, luetaanko trilogiaa romanssina vai historiallisena romaanina? Alussa esittämäni väite tiedon tuottamisen sukupuolittuneisuudesta kytkeytyy myös tutkimuksen tekemisen kontekstiin: romanssia korostamalla naiskirjailijan prob-

lematisoiva historiakäsitys ja sen yhteiskunnallis-poliittiset ulottuvuudet jäävät vaille huomiota. Toisaalta Kallaksen ”epäisänmaalliset” ja nationalismiin sitoutumattomat tai sitä vastustavat historialliset aiheet ovat nekin vaikuttaneet sekä aikalaisvastaanottoon että myöhempään tutkimukseen. Koska romaanit eivät noudattaneet historialliselle romaanille ominaista nationalistista linjaa, ne putosivat ikään kuin automaattisesti lajin kategoriasta pois. Historiallisen romaanin lajin ja nationalismin välinen kytkös sotienvälisenä aikana sääteli tiukkaan historian esittämisen tapaa eikä kriittisiä ääniä suvaittu.

Markku Ihonen muistuttaa, miten historiallisella romaanilla on ollut tapana mukautua yhteiskunnallisiin, vallitseviin valtasuhteisiin ja tällä tavalla tukea yksiäänistä ja virallista historiankirjoitusta. ”Etenkin itsenäisyyden alkuvuosina lajia rasittivat yltyöisänmaallisuus, uskonnollis-moraalinen konservatiivisuus ja kaunokirjallisen muodon jälkeenjääneisyys. Suomalaisen historiallisen kaunokirjallisuuden päälinja sitoutui toisen maailmansodan loppuvaiheisiin saakka nationalistiseen ajattelutapaan.”¹⁷ Historiallinen romaani nivoutui Suomessa jo lajin syntyvaiheilla läheisesti tuolloin hahmoteltuun historiatieteeseen ja viralliseen historiankirjoitukseen. Näiden kytkösten kautta laji

11. *Iltalehti* 27.11.1923. Ks. myös Rafael Koskimies (1927) *Suomalaisia kirjailijoita XX vuosisadan alussa*, Porvoo: WSOY, 336.

12. Aino Kallaksen leikekokoelma 231. Suomalaisen kirjallisuuden seuran kirjallisuusarkisto (SKS KIA). Ks. myös Koskimies (1927) 333 ja 336 sekä Lauri Viljanen (1929) *Merkkivaloja. Kirjailijoita tällä ja tuolla puolen maailmansodan*, Porvoo: WSOY, 23 ja 29.

13. Viljanen (1929) 30 ja T. Vaaskivi (1938) ”Aino Kallas -runoilijakuva” *Aino Kallaksen Valitut teokset I*, Helsinki: Otava, XXXVIII–XLIII.

14. Historiallisten kronikoiden kirjoittajia voi sanoa kronikoitsijoiksi tai kronisteiksi. Käytän artikkelissani lyhyempää suomenkielistä versiota: kronisti.

15. Ks. Kai Laitinen (1998) *Aino Kallaksen mestari-vuodet. Tutkimus hänen tuotantonsa päälainjoista ja taustasta 1922–1956*, Helsinki: Otava, 223–232 ja 228–229.

16. Ks. esim. Koskimies (1927) 331–336 ja Laitinen (1998).

17. Markku Ihonen (1999) ”Historiallinen romaani”, teoksessa Pertti Lassila (toim.) *Rintamakirjeistä tietoverkkoihin. Suomen kirjallisuushistoria 3*, Helsinki: SKS, 126. Ks. myös Ihonen (1992) 53–54 ja 58–59.

Aino Kallas. Otava.

myös mukautui vahvasti kansalliseen ideologiaan, ja erityisesti sotienvälisenä aikana se pönkitti vasta itsenäistyneen Suomen virallista poliittista linjaa.¹⁸

Sotienvälistä aikaa pidetään nykytutkimuksessa historiallisen romaanin lajin kannalta pysähtyneenä ja konservatiivisena ajanjaksona. Historiallisella romaanilla oli siis sotienvälisessä Suomessa samankaltainen suhde vallitsevaan ajattelutapaan kuin historiankirjoituksellakin: vallalla ollut oikeistolainen ja nationalistinen ajattelutapa kirjoitti virallista historiaa ja tuotti yhteiskunnallista ”totuutta”. Näin laji ja historiankirjoitus molemmat tavallaan palvelivat vallitsevaa järjestelmää, niillä oli yhteinen funktio suhteessa valtaan.

Kansallisen ajattelutavan korostuminen asetti Kallaksen hankalaan asemaan oman aikansa kirjallisella kentällä: hän koki itse olevansa sekä Suomen että Viron kulttuurien ulkopuolella ja eräänlainen väliinputoaja.¹⁹ Sotienvälisessä nationalistisessa Virossa ja Suomessa hän olikin molempien maiden kirjallisuustradition kannalta väärä henkilö: virolaisille, koska hän kirjoitti suomeksi, suomalaisille, koska hän kirjoitti virolaisista aiheista. Mutta edes viroksi kirjoittaminen ei tuottanut täyttä hyväksyntää: ongelmaa valaisee 1930-luvulla Virossa noussut kohu Kallaksen näytelmästä *Mare ja hänen poikansa* (1935), jolloin Kallas ensimmäistä kertaa kirjoitti viron kielellä ja uskoi näin lunastavansa vihdoinkin paikkansa Viron kirjallisuudessa. Rankkaa kritiikkiä Kallasta kohtaan esitettiin sen vuoksi, ettei hän kuvannut virolaista historiaa ”oikein” eli vallitsevan näkemyksen mukaisesti: näytelmässä äidin ja pojan välinen rakastava suhde muodostuu tärkeämmäksi kuin rakkaus (Viron) kansaa tai heimoa kohtaan. Näytelmää moitittiin sekä historiallisesti että kansanhengen kannalta perusteettomaksi ja sen katsottiin vääristelevän historiallista totuutta.²⁰ Näytelmästä syntynyt kiivas kirjoittelu, kritiikki ja polemiikki, osoittaa hyvin historiallisten kaunokirjallisten aiheiden ja virallisen historiankirjoituksen välisen tiukan kytköksen, jota haluttiin vahvan nationalismin aikakaudella tarkkaan säädellä ja vartioida.

Kallaksen kanssa samaan aikaan historiallisia aiheita käsitelleet suomalaiset romaanikirjailijat Santeri Ivalo ja Hilda Huntuvuori²¹ edustivat selkeästi ihanteellis-isänmaallista linjaa ja heidän romaaneissaan suomalaiset esiintyivät hyvin sankarillisessa valossa ja tietoisina kansallisuutensa edustajina. Tämän kaltainen, sankarillisen maskuliinisuuden ja tietoisien kansallisuuden yhteen punoutumisen piirre, itse asiassa problematisoituu Kallaksen historiallisissa romaaneissa.

Reigin pappi Paavali Lempelius tai *Sudenmorsiamen* metsänvartija Priidik eivät istu siihen kansallisten sankareiden galleriaan, joita edellä mainitut kirjailijat nationalistisessa taiteessaan esittivät.²² Reigin pappi, Paavali Lempelius, epäonnistuu toistuvasti pyrkimyksissään, ja hänellä on vaikeuksia saada sekä seurakuntaansa että vaimoansa noudattamaan kirkon totuusoppia. Seurakunnan jäsenet harjoittavat kielloista huolimatta pakanallisia riittejään ja rangastusten uhallakin pitävät kiinni uskomuksistaan. Metsänvartija Priidikin sankarillisuus näyttää myös kyseenalaiselta: Priidikin puoliso, Aalo-piika, muuntuu öisin ihmissudeksi ja ottaa sutena metsän haltuunsa. Priidik ei aluksi edes tiedä, mitä on tapahtunut, ja saa romaanissa lähinnä avuttoman sivustakatsojan roolin. Nationalistisen ajattelutavan kannalta ovat naishahmotkin näissä historiallisissa romaaneissa ”väärä”: ne eivät tue vallitsevaa järjestystä, vaan näyttäytyvät

18. Ks. Ihonen (1992) 48–55.

19. Vrt. Maarit Leskelä (1998) *Päiväkirjojen Aino Kallas – Naissubjekti modernin murroksessa*. Turun yliopisto: humanistinen tiedekunta, kulttuurihistoria. Lisensiaatintutkimus, 149–160.

20. Ks. kohusta lähemmin Laitinen (1998) 351–362.

21. Hilda Huntuvuoren historiallisen romaanin *Karjalan Osman nuoruus* (1919) takalehdeltä löytyy kirjailija L. Onervan aikalaisluonnehdinta romaanin merkityksestä. Luonnehdinta edustaa yleisempääkin näkemystä historiallisen romaanin oletetusta tehtävästä sotienvälisessä suomalaisessa yhteiskunnassa: ”Kirjan suurin arvo lienee sen elävässä historiallisessa tunnussa ja suomalaisessa värityksessä. Se on omansa kiinnittämään suomalaisten mieltä oman menneisyytemme vaiheisiin, oman historiallisen olemuksemme ymmärtämiseen.”

22. Myös historian tutkimuksissa ja populaarihistorioissa nousivat esiin menneisyyden suursuomalaiset sankarimyytit. Ihonen (1992) 54.

uhkana nationalismin rakentamalle naiskuvalle, jossa äitiys, perheenmännyys ja ydinperhe kiteyttivät naisen paikan.²³

Kallaksen kulttuurista ulkopuolisuutta voi pitää jälkikäteen ajatellen myös etuna. Intellektuellin,²⁴ joka Kallaskin oli, yhdeksi eduksi on määritelty ”maanpakolaisuus”, joka voi olla sekä kuviteltua että todellista.²⁵ Maanpakolaisuus on kriittisen etäisyyden ottamista käsiteltävissä oleviin asioihin ja samalla se antaa tärkeän mahdollisuuden sivullisen rooliin. Kysymys on myös taidosta nähdä asiat, ei sellaisina, kuin ne *ovat*, vaan ne prosessit, joiden kautta ne ovat *tulleet* nykyiselleen. Intellektuellin on oltava jatkuvasti varuillaan, epäiltävä puolittouksia ja vastustettava valmiiksi pureksittuja ideoita tai valmiita kliseitä.²⁶

Tämän sivullisuuden aspektin kautta Kallaksen historiallinen romaani sekä kirjoitautuu ulos vallitsevasta traditiosta että nivoutuu siihen muotoilemalla lajia uudelleen. Kriittisen etäisyyden ottaminen vallitseviin isänmaallis-ihanteellisiin painotuksiin historiallisessa romaanissa on nähty tapahtuvan vasta Mika Waltarin *Sinube Egyptiläisessä* (1945) sotien jälkeen.²⁷ Kallaksen romaaneissa kyseinen etäisyys rakentuu jo 1920-luvulla ja näin ne samanaikaisesti sekä irrottautuvat vallitsevasta lajimäärittelystä että kiertyvät siihen kriittisesti.

Naiskirjailija ja historiallinen kronikkatyö

Tiedon tuottamisen keinot ja tiedon totuudellisuuden ongelmat havainnollistuvat trilogian kertojakronistien ja naiskirjailijan välisessä suhteessa. Tämän suhteen määrittelemisessä on otettava huomioon historiallisen romaanin analogisoiva tekniikka, jolloin huomio kiinnittyy Kallaksen romaanien kirjoitusajankohdan ja kuvattavan ajankohdan väliselle aika-akselille. Kirjoitusajankohdan ja kuvattavan ajan välinen kytkös asettuu nimittäin eräänlaiseen tiedon murrosvaiheeseen: kun 1500–1600-luvun taitetta on tulkittu aikakautena, jolloin legitiimin tiedon rajat siirtyivät ja niistä myös käytiin kamppailua eri valtakirjoitusten välillä, on vastaavasti 1800–1900-taitetta tulkittu samankaltaisen kamppailun aikakautena.

Jälkimmäisen vuosisadan vaihteen kamppailu liittyi suurempaan kulttuuriseen ja intellektuaaliseen muutokseen, jossa vallitseva yhteiskunnallinen järjestys alkoi murtua ja tiedon varmuus problematisoitua.²⁸ Kyse oli tällöin myös 1800-luvun lopun suurista yhteiskunnallisista muutoksista: työväenliikkeen ja naisasialiikkeen synnystä, joka toi mukanaan oikeuksiaan penäävien ”massojen” ongelman kapea-alaiseen poliittiseen kenttään sekä Suomessa että laajemmin koko Euroopassa.²⁹ Aikaa on luonnehdittu myös kaikkitietävän subjektin kriisinä ja ”yhteisen” kristillisen arvoperustan kyseenalaistumisena, eräänlaisena tiedon kriisiytymisen aikakautena.³⁰

23. Ks. aiheesta lisää Ilpo Helén (1997) *Äidin elämän politiikka. Naissukupuolisuus, valta ja itesubde Suomessa 1880-luvulta 1960-luvulle*, Tampere: Gaudeamus, 202–222 ja Päivi Lappalainen (1999) ”Äiti-ilon himo. Naiset ja kansakunnan rakentuminen 1800-luvulla”, teoksessa Tero Koistinen & Piret Kruuspere & Erkki Sevänen & Risto Turunen (toim.) *Kaksi tietä nykyisyyteen. Tutkimuksia kirjallisuuden, kansallisuuden ja kansallisten liikkeiden subteista Suomessa ja Virossa*, Helsinki: SKS, 106–113.

24. Kirjailijuus ja intellektuellismi on suomalaisessa kulttuurissa liitetty aina yhteen, molempia käsitteitä on kuitenkin määritelty jatkuvasti ”naisen” paikan vastaisesti. Ks. Päivi Lappalainen (1997) ”Naisintellektuellin ehdot ja mahdollisuudet”, teoksessa Karkama & Koivisto 156–171. Ks. aiheesta myös Leskelä (1998) 64–77 ja Hanna Kjellberg (1989) ”Aino Kallas, nainen, jolla oli aivot – elävä vastalause vuosisadan vaihteen naiskuvalle”, *Naistutkimus* 4:4, 41–48.

25. Kuviteltu maanpakolaisuus tässä kuvaa tilannetta, jossa Kallas naimisiinmenonsa myötä 1900 muutti ensin Pietariin ja sen jälkeen Tarttoon (1903), takaisin Helsinkiin 1918/XII–1922/I väliseksi ajaksi ja vuonna 1922 Lontooseen kahdeksitoista vuodeksi. Lontoon vuosien jälkeen Kallaket aseutuivat jälleen Viroon (1934), josta joutuivat todelliseen maanpakoon 1943 Suomeen ja 1944 Ruotsiin. Vuonna 1952 Aino Kallas muutti lopullisesti Suomeen ja sai takaisin Suomen kansalaisuuden.

26. Edward Said (2001) *Ajattelevan ihmisen vastuu*. Englanninkielinen alkuteos *Representations of the Intellectual* (1994), suomentanut Matti Savolainen, Helsinki: Loki-Kirjat, 83–104.

27. Ihonen (1999) 149.

28. Vrt. Anthony Giddens (1991) *The Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity Press, 100–101.

29. Ks. kytköksestä laajemmin Rita Felski (1995) *The Gender of Modernity*, Cambridge, Massachusetts and London, England: Harvard University Press, 14–34 ja Lea Rojola (1999) ”Vastakohtien sekasortoinen maailma”, teoksessa Lea Rojola (toim.) *Suomen kirjallisuushistoria 2: Järkiuskosta vaistojen kapinaan*, Helsinki: SKS, 108–135.

30. Ks. Rosi Braidotti (1991) *Riitasointuja*, englanninkielinen alkuteos *Patterns of Dissonance. A Study of*

Kallaksen trilogian poikkeuksellista, arkaaista kronikkatyylä on analysoitu lähinnä perinteisen tyyliintutkimuksen keinoin erittelemällä sen yksityiskohtia ja taustoitamalla sen kieli- ja raamattulainoja.³¹ Tyyliä on mahdollista tutkia myös suhteessa tiedon tuottamisen tapaan eli pohtia kronikkatyölin merkityksiä siten, että sijoitetaan sitä edellä mainitsemaani tiedon kriisiytymisen ongelmakenttään. Kronikkatyöliin liittyy perinteisesti arvovaltaa ja vakuuttavuutta. Historialliset kronikat ovat toimineet tiedon välittäjinä ja historiallisen tiedon kirjaamisen paikkoina eli yhtenä historian kirjoittamisen keinona.

Kronikka oli keskiajan tärkein proosamuotoinen historianlähde, jonka määrällinen huippu ajoittuu 1400–1500-lukujen vaihteeseen. Kronikat tarjosivat materiaalia osaksi tosiasioista, osaksi uskonnollisia ja poeettisia kuvauksia, osaksi historiaa ja osaksi kuvaa historiasta. Tosiasioiden lisäksi kronikat välittivät käsityksiä elämästä ja maailmasta. Kronistit olivat aina korkean koulutuksen saaneita, papiston arvostettuja jäseniä ja samalla oman aikakautensa käsitysten ja vallitsevan totuuden arvovaltaisia edustajia.³²

Tällaisia kronisteja ovat trilogiankin kertojat. Trilogian ensimmäisen tarinan, *Barbara von Tisenbusen*, kertojana toimii Rannun kirkkoherra Matthaes Jeremias Friesner, joka kirjaa jälkeenpäin aatelisneito Barbara von Tisenhusenin tarinan historialliseen kronikkaan. *Sudenmorsiamen* nimeä, oppinut kronisti, kirjaa tarinaa ”Aalosta, Priidik metsävahdin aviovaimosta, joka Saatanalta sudenhahmoon saatettiin ja näin ihmissutena vihityn miehensä viereltä korppein karkasi, ...”³³ Reigin pappi kertoo alussa itsestään tähän tapaan:

Niin olen tutkinut theologiaa kuin myös latinaa, kreikkaa ja hepreaa ensin Upsalassa ja sitten Rostockin Akatemiassa Saksanmaalla, /–/ että olen kristillisessä tiedossa koeteltu ja painavaksi löytynyt. Ei ole sitä kirkkoisää eikä uudempata elikkä vanhempata hengellistä kirjanmiestä, ettenkö minä olisi mettä hänen kennois-tansa kerännyt.³⁴

Kronistikertojen maailmankuvan selitysmallina toimii ensisijaisesti kirkon levittämä diskurssi. Lukijalle käy selväksi, että heillä on tiedollista potentiaalia ja erityisen korostetusti tuodaan esille juuri kristillisen tiedon laaja-alainen hallinta. Reigin pappi viittaa sekä kirkkoisiin että hengellisiin oppineisiin (miehiin), joiden tekstejä hän on tarkoin tutkinut. Kronikkatyölin avulla romaaneissa korostuukin kronistin valta tuottaa tietoa kertomastaan kohteesta (naisesta), mutta erityisesti myös se, miten keinot tietää ja tuottaa tietoa ovat kytköksissä kertojan arvostettuun valta-asemaan yhteisönsään.

Yksityiskohtainen kuvailu ja toisto asettaa kertomuksissa näkyville sen paikan, jossa valtaa käytetään. Tällainen järjestyksen esille asettaminen näyttää myös toimijuuden sukupuolittumisen:

Vaan kaikki kuin näille lehdille kirjoitettu on, todistettiin kunniallisten ja hyvämaineisten todistajain ja silminnäkiäin suulla Alioikeuden tutkinnossa, jonka piti Priidik metsävahdin saunan palosta sekä hänen vaimonsa Aalon kuolemasta Anno 1650 Pühalepassa Läänemaan Tuomari, luja ja totinen Herra Arend Aderkas, Kärblan perintöherra, yhdessä Kanssaistujien Thomas Gentschienen, Hiiumöisan herran, ja Wolmar Uexkullin, Essun herran kanssa, Eestimaan Herra Gubernuratorin Erik Oxenstiernan käskystä.³⁵

Tässä *Sudenmorsiamen* katkelmassa huomio kiinnittyy alioikeuden tutkinnon jäsenten yksityiskohtaiseen luettelointiin. Siitä käy selväksi, että kaikki eivät tähän ase-

Women in Contemporary Philosophy, Polity Press, suomennoksen toimittanut Päivi Kosonen. (1993), Tampere: Vastapaino, 13–26 ja Pertti Karkama (1994) *Kirjallisuus ja nykyaika. Suomalaisen sanataiteen teemoja ja tendenssejä*, Helsinki: SKS, 312–314.

31. Laitinen (1998) ja Päivi Talasjoki (1986) Arkaistinen tyyli Aino Kallaksen novellissa *Sudenmorsian*, Helsingin yliopisto, kotimaisen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma.

32. Ks. Talasjoki (1986) 19 ja 27.

33. Aino Kallas (1956) *Valitut teokset*, Helsinki: Otava, 247.

34. Kallas (1956) 159.

35. Kallas (1956) 287.

maan kelpaa. Voidaan tietenkin väittää, että teoksen kuvaama aika ”vaatii” noudattamaan myös tuon ajan normeja, jolloin yleiseen edustettavuuteen eivät mitenkään voi kuulua naiset ja rahvas. Toisaalta juuri yksityiskohtaisen kuvauksen ja painotusten kautta korostuu se perusta, jolle koko järjestys on rakennettu. Se osoittaa hyvin selkeästi naisten toimijuuden mahdottomuuden, vain systeemin itsensä asettamalla henkilöillä on valta toimia.

Huomattavaa ja merkityksellistä tästä näkökulmasta on, että trilogian jokaisen teoksen naishahmo kuitenkin ”toimii” rajoituksesta huolimatta. Toimiminen voidaan nähdä kahtalaisena: yhtäältä se on toimimista sikäli, että trilogian jokainen naispäähenkilö tavalla tai toisella karkaa asetetuista kehyksistä. Barbara von Tisenhusen karkaa rakastettunsa, alempisäätymisen kirjurin kanssa, veljiensä kielloista ja Pärnun sopimuksesta³⁶ huolimatta. Reigin papin vaimo, Catharina Wycken, pakenee niin ikään rakastettunsa, apupapin, Jonas Kempen kanssa. *Sudenmorsiamen* Aalon toimijuus rakentuu muodonmuutoksen varaan. Suden hahmosa hän toimii vasten ”sävyisää luontoansa” ja poistuu kodin sekä avioliiton piiristä.

Toisaalta naisten toimijuus rakentuu nimenomaan uuden, mutta myös vaaralliseksi tai kielletyksi luonnehditun tiedon hankkimiselle. Barbara von Tisenhusen ryhtyy seurustelemaan rahvaan vaimojen ja tyttärien kanssa ja keräämään kerettiläistä tietoa itselleen:

Myöskin on hän alkanut viettää aikaansa niin turhanpäiväisellä, etten sanoisi synnillisellä tavalla, kuin kuuntelemalla näitten epäsaksalaisten pakanallisia loitsuja ja viisuja, joita he työssä ollessaan kuin myös kotonansa jokaisessa tilaisuudessa laulavat. Sillä, Herra paratkoon, he ovat yhä vieläkin sydämensä perukoissa selviä pakanoita, vaikka ovatkin Kristuksen opin omistaneet ja Kasteen saaneet. Vieläpä hän on yrittänyt panna paperille ja ylöskirjoittaa puustaveilla näitä inhottavia loruja, joilla ei ole päätä eikä perää, ja jotka ovat Saatanan villitystä alusta loppuun.³⁷

Myös *Sudenmorsiamen* Aalo kokee suden hahmossa löytävänsä sen kaltaista uutta tietoa, josta ei enää halua luopua. Naishahmot ikään kuin lipeävät vallan asettamasta järjestyksestä ja samalla myös kronistikertojen hallinnasta. Näin kronikkatyyliille ominainen, tiedolle perustava arvovalta ja vakuuttavuus murenevat. Tällä tavoin myös tieto itsessään problematisoituu: lukijalle tehdään näkyväksi keinot määritellä jonkin tiedon paremmuus suhteessa toisiin tietoihin.

Tiedon murtumia tapahtuu siis teoksen sisällä, mutta toisaalta niitä tuottuu myös suhteessa kontekstiinsa. Tarkoitin tällä sitä, että kronistikertojen auktoriteettiaseman perusta eli pappisdiskurssi ja sen autonomisuus alkoivat myös 1920-luvun kontekstissa säröillä. Tuolloin muodostui erityisiä pappisdiskurssin ja lääketieteellisen diskurssin välisiä artikulaatioita. Ne koskivat sukupuolikasvatusta eli sitä ”koneistoa”, jolla on valta tuottaa hyväksytyjä sukupuolen määritelmiä tai vastaavasti määritelmiä, joita ”koneiston” arvovaltaisuuden vuoksi pidetään yleisesti totuutena.³⁸ Moraalisen ja terveydellisen näkökulman yhdistäminen erilaisissa avio- ja seksuaalisvalistusoppaissa toimi niissä tuotetun tiedon ylivertaisen uskottavuuden ja auktoriteetin pohjana: ne pyrkivät eri tavoin säätelemään tyttöjen käytöstä ja ohjaamaan naista äitiyteen. Oppaita ilmestyi runsaasti ja keskustelu oli erityisen vilkasta nimenomaan 1920-luvulla. Kristiina Tiihosen mukaan tämä on mahdol-

36. Pärnun sopimus koski aatelisnaisten naimaoikeuksia ja niiden sääntelyä 1400- ja 1500-luvulla. Se velvoitti aatelisnaisia avioitumaan ainoastaan oman säätynsä edustajan kanssa: ”... , että Pärnun sopimus on tehty, että jalosukuiset neitsyet eivät avioliittoja solmisi alhaisukuisten kanssa, vaan verensä puhtaana säilyttäisivät.” Kallas (1956) 136–137.

37. Kallas (1956) 131.

38. Ks. aiheesta tarkemmin Kristiina Tiihonen (2000) ’Puhtaan nuoruuden ihanne. Sukupuolikasvatusta nuorison opaskirjoissa 1920- ja 1930-luvuilla’, teoksessa Kari Immonen & Ritva Hapuli & Maarit Leskelä & Kaisa Vehkalahti (toim.) *Modernin lumo ja pelko. Kymmenen kirjoitusta 1800–1900-lukujen vaihteen sukupuolisuudesta*, Helsinki: SKS, 171 ja Arja-Liisa Räisänen (1995) *Onnellisen avioliiton ehdot. Sukupuolijärjestelmän muodostumisprosessi suomalaisissa avioliitto- ja seksuaalivalistusoppaissa 1865–1920*, Bibliotheca Historica 6. Helsinki: SHS.

lista tulkita yhdeksi paniikkireaktioksi kulttuurisen muutoksen edessä, jossa naisten emansipaatiopyrkimykset nähtiin uhkana vallitsevalle järjestykselle.³⁹

Kallaksen romaaneissa horjuttamisen kohteena ovat näin myös normittavat ja valtaapitävät diskurssit, joiden avulla legitimoidaan jonkin tiedon totuudellisuus. Kristillisen diskurssin läpituokeisuus länsimaisen kulttuurin jäsentäjänä ja määrittäjänä on ollut kiistämätön, mutta erityisen hankalaksi se on osoittautunut naisten kohdalla tuottaessaan tietoa naisista.⁴⁰ Kronistikertojan ja naiskirjailijan välinen suhde kiteytyy kronikkatyylin haltuunotossa: Kallas asettaa näkyville sen paikan, josta tietoa on tuotettu ja sommitteleekin toisenlaisen tiedon mahdollisuuksia. Tätä toisenlaisen tiedon sommitteluprosessia ja sen merkitystä käsittelem seuraavaksi.

Uudelleen­käsikirjoittamisen strategia

Kallas siteeraa ja käyttää historiallisissa romaaneissaan lukuisia eri kirjallisia lähteitä. Aikaisemmassa tutkimuksessa on osoitettu hänen käyttämiensä lähteiden monimuotoisuus ja monilukuisuus,⁴¹ mutta se, mitä varten siteeraus tapahtuu, on jäänyt pohtimatta. Nimitän näitä siteerauksia, toisenlaisen tiedon sommitteluja, uudelleen­käsikirjoittamiseksi. Termin merkitys rakentuu suhteessa uudelleen­kirjoituksen määritelmään. Tarinoiden tai historiallisten kertomusten uudelleen­kirjoittaminen tapahtuu siten, että jonkin tunnetun kertomuksen henkilö­hahmot muunnetaan (kirjoitetaan) toisiksi tai vastaavasti muunnellaan kertomuksen teksti joksikin muuksi tai kokonaan uudeksi. Uudelleen­käsikirjoittaminen on radikaalimpi teko siinä mielessä, että se myös aktiivisesti horjuttaa niitä instituutioita, joiden varaan tieto tai kertomuksen konventiot on perinteisesti rakennettu.⁴² Uudelleen­käsikirjoittamisen strategian avulla on mahdollista paljastaa ja myös haastaa vallitsevat kulttuuriset ajattelutavat.

Sudenmorsiamen päähenkilöä, Aalo-piikkaa, ja hänen muodonmuutostaan voi pitää leimallisimpana esimerkkinä vaihtoehtoisten historioiden paljastamisesta ja his-

toriallisen ”tiedon” perusteellisesta uudelleen­käsikirjoituksesta. Ihmissusihahmon avulla Kallaksen on ollut mahdollista jäljittää eri perinteiden ja uskomusten kerrostuneisuutta, mutta samalla se on sopinut erinomaisesti uudenlaisten muotoutumisten ts. toisin kertomisen paikaksi. Ihmissusiuskomusten jäljittäminen on merkinnyt sekä tiedon hankintaa että tuon tiedon tietoista muuntelemista. Huolellisesta kartoittamisesta ja tiedon hankkimisen tavasta kertoo ote Kallaksen Martti Haaviolle vuonna 1929 lähetetystä kirjeestä:

Olen tarinaa [Sudenmorsian KM] varten tutkinut voinen sanoa kai kaiken aineiston, mitä on ihmissusiuskomusta koskevaa vir. kirjallisuudessa, myöskin painamattoman, josta prof. Eisen toimitti minulle kopiat, (kansan tarinoita). Paitsi sitä tutkin erityisesti vir. noita oikeusjuttuja, joita on useissa aikakauskirjoissa ja julkaisuissa, ja annoin kopioida noin kymmenkunnan Keskarhiivista [Keskusarkisto KM]. British Museumista sain veljeni neuvosta erään saks. tiedemiehen (en valitet. nyt muista nimeä) viime vuosisadan keskivaiheilla kirjoittaman erikoistutkimuksen ihmissusiuskomuksesta,

39. Tiuhonen (2000) 199 ja ks. myös Ritva Hapuli (1995) *Nykyajan sininen kukka. Olavi Paavolainen ja nyky­aika*, Helsinki: SKS, 153–221.

40. Kristilliseen ajatteluun kytkeytyvästä misogynias­ta ja kristillisen perinteen yleisestä naisviihamielisyydestä ks. Elina Vuola (1994) ’Eevan ja Marian tyttäret: kristinuskon naiskuva’, teoksessa Sara Heinämäa & Sari Näre (toim.) *Pahan tyttäret. Sukupuolitettu pelko, viha ja valta*, Helsinki: Gaudeamus, 209–224.

41. Ks. Laitinen 1998.

42. Uudelleen­käsikirjoittaminen terminä on peräisin feministisestä kirjallisuudentutkimuksesta, jossa sitä on käytetty toisen kirjallisuuden lajin, romanssin, tutkimiseen. Termin poliittisuus ja muutosta tavoitteleva imperatiivi rakentuu käsitykselle, jossa joitakin tiettyjä yhteiskunnallisia konventioita tai historiaamme jäsentäviä ”suuria kertomuksia” kyseenalaistetaan osoitamalla niiden diskursiivinen rakentuminen ja siten mahdollisuus rakentua myös ”toisin”. Lynne Pearson ja Gina Whiskerin artikkelissa romanssin uudelleen­käsikirjoittaminen edellyttää niiden instituutioiden horjuttamista (avioliitto, heteroseksuaalisuus, perhe, monogamia), joiden varaan romanssin konventiot on perinteisesti rakennettu. Ks. Lynne Pearce & Gina Wisiker (1998) (toim.) ’Rescripting Romance: An Introduction’, *Fatal Attractions. Rescripting Romance in Contemporary Literature and Film*. London: Pluto Press, 1–3.

josta sain paljon minulle arvokkaita tietoja, mm. sisälsi se otteita vanhemmista ihmissutta käsittelevistä kirjoituksista.⁴³

Saksalainen tiedemies, jonka nimeä Kallas ei muistanut, oli Wilhelm Hertz ja teos hänen väitöskirjansa *Der Webrwolf* vuodelta 1862, jossa oli koottuna tietoa ihmissusi-uskomuksista ja muodonmuutoksista eläinhahmoihin, antiikista aina 1800-luvulle saakka.⁴⁴

Ihmissusitarina-aines kytkeytyy aina uskomustarinoihin, joiden on katsottu perinteisesti liittyvän sosiaalisen järjestyksen ja moraalien ongelmiin. Uskomustarinoiden ihmissudella on usein erikoisia kykyjä ja valta muuttaa asioita/ihmisiä toisiksi, mutta sekä kansansaduissa että uskomustarinoissa ihmissusi on ennen kaikkea uhka yhteisölle ja moninkertaisen pahuuden symboli. Ihmissusitarinoihin liitetyt saatanalliset ja noituuskytkökset ovat Euroopassa toimineet myös varoitustarinoina ja yhteisön järjestyksen kannalta jonkin ulkopuolisen uhan merkinä.⁴⁵ Erikoista Kallaksen *Sudenmorsiamessa* on sen tapa käyttää näitä uskomustarinoita hyväkseen ja muunnella niitä toisenlaisiin suuntiin kuin aikaisemmin.

Sudenmorsiamen kertoja varoittaa solmimasta liittoa paholaisen kanssa ja kertoo kaiken pahan saavan siitä alkunsa. Ihmissusiin liittyvissä uskomustarinoissa tätä liittoa ja sen mukanaan tuomaa perikatoa korostetaan aina: ”Ja kuten paholaisen ainoa päämäärä ja pyrkimys on saattaa perikatoon, niin nyt myös ihmissudella kaikki muut kiinnostukset väistyvät murha- ja hävityskiihkon tieltä; hän ottaa eläimen hahmon yksinomaan saadakseen aikaan vahinkoa.”⁴⁶ Liitto paholaisen kanssa ei kumminkaan *Sudenmorsiamen* päähenkilön, Aalon, kannalta kirjoittaudukaan pelkästään tuhoimmaksi ja vahingonteoiksi: suden hahmossa hän nauttii ennen kokemattomasta riemun ja voiman tunteesta, tasaväkisyydestä, sisaruudesta ja lopuksi saavuttaa korkeimman hurmion tunteen yhtyessään Metsän Henkeen. Näin kertojan vakuuttelut ja varoittelet joutuvat ristiriitaan kertomansa kohteen kokemusten kanssa.

Vaan suden hahmon mukana heräsivät Aalossa samalla muotoa myös kaikkinaiset suden himot ja halut, niinkuin verenjano ja raatelemisen riemu, sillä hänen verensä myöskin sudenvereksi vaihdettiin, niin että hän oli niinkuin yksi heistä. Niin hän villillä ja riemullisella ulvonnalla toisten susien seuraan liittyi, niinkuin kauan kaivattujensa, että hän vihdoin viimein oli kaltaisensa löytänyt, ja toiset kuorossa ulvoen häntä sisareksensa tervehtivät.⁴⁷

Vaikka Aalo suden hahmossa raateleekin lampaita, hän myös nauttii uusista aistimuksista, hajuista, terävästä kuulosta ja uudesta tavasta katsella ympäröivää maailmaa.

Ja hän tunsi itsensä ynnä maailman ympärillensä ratki muuttuneen, ja kaikki oli uppouutta, niinkuin hän olisi sen ensi kertaa ruumiillisilla silmillänsä selittänyt, samalla muotoa niin kuin esiäitimme Eva, koska hän Paratiisissa Hyvän ja Pahan Tiedon puusta kärkeen käskystä omenan söi.⁴⁸

Uuden tiedon hankkiminen korostuu suden hahmossa, mutta sen tiedon laatu jää kertojalle arvoitukseksi. Usein teoksessa painotetaan myös sitä, miten suden silmillä näkee selvemmin kuin ennen ihmisen silmillä.⁴⁹ Kun suden hahmo on lastattu lukemattomilla siihen kasautuneilla pahuuden ja tuhon symboleilla sekä kristillisessä traditiossa että erilaisissa uskomustarinoissa, on merkityksellistä, että ennen kristillistä traditiota susi ja erityisesti naarassusi on toiminut jumaluuden ja tiedon symbolina.⁵⁰ Aalon hahmoon on kirjattu sekä näitä tradition taakkoja että mahdollisuuksia tulkitta hahmoa erityisenä tiedon ongelmallistajana: ihmissutta voi tarinassa lukea erilaisen ”tietojen” kerrostuneisuuden osoittamisen ja tiedon uudelleenmuotoilun välineenä. Näin se hahmona sekä paljastaa että samalla haastaa vallitsevia kulttuurisia ajattelutapoja ja tuo esille niitä erilaisten käsitysten muotoutumisen ehtoja ja sitoutumisia, joita vallitsevissa diskursseissa on käytetty naista (tietoa naisesta) tuotettaessa.

Trilogia täyttää tältäkin osin yhden historiallisen romaanin ominaispiirteen, jonka mukaan historiallisen romaanin tehtävä on pyrkiä selittämään nykyisyyttä menneisyyden avulla. Kallas oli jo 1900-luvun alussa tutustunut ensimmäisiin psykoanalyysia esitteleviin julkaisuihin hyvän ystävänsä, psykologi Juhan Luigan, välityksellä⁵¹ sekä niihin läheisesti kytkeytyviin seksuaaliteorian perusteoksiin, joita tuolloin luettiin sekä Suomen että Viron kulttuuripiireissä ahkerasti. Näiden teorioiden naisvihamielisyys ja naiskuvan jyrkkä kahtiajako olivat pitkään Kallaksen pohdinnan aiheita niin päiväkirjoissa kuin hänen novelleissaan ja kulttuuriesseissään 1910-luvulla.⁵²

Psykoanalyttinen teoria puolestaan on jatkanut perinteistä länsimaisen kulttuurin tapaa kytkeä yhteen feminiinisyys ja hirviömyisyys, joka on tuottanut myös feminiinisyteen kohdistettua vihaa ja pelkoa.⁵³ Kallaksen ihmissusihahmo osoittaa miten käsitykset feminiinisydestä ovat tulosta menneiden historiallisten feminiinisuuden ymmärrysten vaihteluista ja nämä ymmärrykset ovat omalta osaltaan myös tuottaneet tuota käsitystä.⁵⁴ Samalla hahmon uudelleen käsikirjoitus on pyrkimys feminiinisen positiiviseen uudelleenmäärittelyyn.

Historiallisista koristeista yhteiskuntakritiikkiin

Tiedon hankinnan ongelmallisuuteen viitataan trilogiassa usein painottamalla erilaisen tarinaversioiden olemassaolon mahdollisuuksia. Kesken kertomisensa kronisti mainitsee, miten kyseessä olevasta tarinasta on mahdollista, ja jopa todennäköistä, kertoa aina erilaisia versioita. Tällainen useampien tarinaversioiden mahdollisuus kerrotaan myös *Reigin Papissa* tarinan loppupuolella, jossa kertojan puoliso on jo karannut rakastajansa kanssa eikä heidän olinpaikastaan ole tietoa, vaikka ”sekä kirkon että lainkoura pakenijoita kohden kurkoitti”:

Niin oli niitä, jotka arvailivat heidän yrittäneen hevosella jään poikki Haapsaluun, mutta pyryn peittäneen jäljet. Vaan toiset kiven kovaan väittivät heidän yhä lymyilevän Hiidenmaalla avovettä ja kevään tuloa

odottaen, meren ylitse Ruotsiin päästäkensä. Ja oli niitäkin ja näitä oli monta! – kutka uskoivat näitten kurjien syntisten mustaa noituutta käyttäneen ja itse Pimeyden Ruhtinaan siivillä läpi ilmojen lentäneen niinkuin noita-akat Valpurinyönä luudanvarrella.⁵⁵

Paitsi, että useiden tarinaversioiden yhtäaikainen olemassaolo viittaa folkloristisen materiaalin ja tarina-aineksien kerrostuneisuuteen ja kierrätettävyyteen kulttuurissa yleensä, se voidaan tulkita myös ilmeiseksi viittaukseksi tiedon hankkimisen ongelmiin ja siihen kytkeytyvään totuuden suhteellisuuteen. Lisäksi se viittaa ilmiöiden ja käsitysten polveutumiseen: käsitykset rakentuvat monien samanaikaisten tietojen risteytymissä, jolloin ilmiöiden tai käsitysten varsinaista alkuperää on mahdotonta osoittaa ja näin polveutuminen horjuttaa ajatusta yhdestä totuudesta⁵⁶:

Mutta millä Sudenmorsian ruumiinsa ruokki ja vilulta varjeli ihmishahmossa viipyessän-

43. Sit. Laitinen (1998) 223.

44. Vrt. Pekka Kilpinen (2002) *Ihmissudet. Asiakirjoja ja uskomuksia*, Helsinki: Yliopistopaino, 101–102.

45. Ks. Kilpinen (2002).

46. Sit. Hertz, Laitinen (1998) 231.

47. Aino Kallas (1956) *Valitut teokset*, Helsinki: Otava, 260.

48. Kallas (1956) 260.

49. Kallas (1956) 260–261.

50. Ks. Lea Rojola (1992) 'Konsa susi olen, niin suden tekojakin teen. Uuden naisen uhkaava seksuaalisuus Aino Kallaksen *Sudenmorsiamessa*. Teoksessa Tapio Onnela (toim.) *Vampyyrinainen ja Kenkkuinien sauna. Suomalainen kaksikymmenluku ja modernin mahdollisuus*, Helsinki: SKS, 139.

51. Laitinen (1998) 318–319.

52. Ks. Kjellberg (1989) 41–48 ja *Päiväkirja 1907–1915*.

53. Rosi Braidotti (1994) 'Mothers, Monsters and Machines', *Nomadic Subjects. Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*, New York: Columbia University Press, 77–87.

54. Vrt. M. E. Bailey (1993) 'Foucauldian feminism. Contesting bodies, sexuality and identity' teoksessa Caroline Ramazanoglu (toim.) *Up against Foucault. Explorations of some tensions between Foucault and feminism*, London and New York: Routledge, 104.

55. Kallas (1956) 213.

56. Vrt. Michel Foucault (1971/1998) 'Nietzsche, genealogy, history', suomentanut Jussi Vähämäki, *Foucault/Nietzsche*, Paradeigma-sarja. Helsinki: Tutkijaliitto, 63–107 ja Bailey (1993) 101–103.

sä, sitä ei yksikään tiennyt. Niin toiset sanoivat hänen metsämarjoista ja juurista hengenpitimensä ja särpimensä saavan ja vanhoissa kalkkiuuneissa ja tervahaudoissa yönsä viettävän. Vaan toiset (ja heidän lukunsa oli isompi) arvelivat hänen sudenpesissä asuskelevan, ja susien hänelle sinne verekseltä ruokaa kantavan, samalla muotoa niinkuin omille penikoillensakin, milloin hän ei itse sitä ihmistutena itsellensä hankkimassa käynyt. Näin oli koko Hiidenmaa täynnänsä tarinoita Sudenmorsiamesta, eikä kukaan niistä sen selvempätä tolkkua saanut, vaikka ihmisten kiihko ja kärsimättömyys oli suuri.⁵⁷

Kallaksen historiallisten romaanien voi ajatella toimivan kommenttina viralliselle historiankirjoitukselle, koska jokaisessa teoksessa niin näkyvästi kiistellään ”totuudesta” ja siitä, kenellä on viime kädessä oikeus päättää siitä, mitä pidetään virallisena totuutena. Jokaisen teoksen lopussa oleva oikeudenkäyntiprosessin kuvaaminen korostaa tätä vaikutelmaa. Näissä oikeudenkäynneissä naiset saavat mahdollisuuden tunnustaa eli kertoa oman versionsa tarinasta. Vallitsevan systeemin silmissä he joka tapauksessa ovat jo syyllisiä eikä heillä ole kuin muodollisesti mahdollisuus tulla kuuluisiksi. Viime kädessä oikeutta jakavat ne, joilla sitä on valta jakaa.

Oikeudenkäyntikuvausten myötä historian kertominen näyttäytyy trilogiassa kamppailun kenttänä, jonka lopputulos on kiinni nimenomaan vallasta. Tähän kytkeytyy läheisesti ajatus myös historiankirjoituksen tavasta tuottaa jostakin aikakaudesta tietty tai yhtenäinen käsitys. Kallaksen trilogiaa voi lukea kommenttina myös tämän kaltaiseen viralliseen/hyväksytyyn kirjoittamisen tapaan, koska trilogian kerronnan ristiriitaisuudet pakottavat pohtimaan, millä tavalla jokin käsitys vaikkapa tietystä aikakaudesta on tuotettu ja kenen etuja tuo tuottaminen on palvellut. Millä keinoilla tuottaminen on ollut mahdollista?

Trilogia sanoutuu myös irti sotienvälisen historiallisen romaanin topeliaanisesta historiakäsityksestä, jolle järveä edistysusko, ajan lineaarisuus ja synteisiin pääseminen

olivat ominaisia.⁵⁸ Historian käsittäminen pikemmin erilaisina sahaavina liikkeinä ja valtataisteluna tai kamppailuna kuvaavat sitä historiakäsitystä, jonka voi nähdä Kallaksen romaaneille ominaisimpana. Lineaarisuus sotkeentuu sahaamisen liikkeellä, jossa ei ole yhdenmukaista edistyksen ajatusta esitettävissä. Samalla nousee esiin vaihtelevia käsityksiä pätevistä tiedosta.⁵⁹

Trilogian jokaisessa osassa päähenkilönä tapetaan. Veljet hukuttavat Barbara von Tisenhusenin avantoon talvisen Vörtsjärven jäällä, Catharina Wycken mestataan Tallinnan aukiolla, ja Aalo poltetaan saunaan vastasyntyneen lapsensa kanssa. Tappamisen erityinen korostaminen yksityiskohtiin menevällä kerronnalla teosten lopussa voidaan tulkita naisen väkivaltaiseksi sulkemiseksi vallitsevan systeemin ulkopuolelle. Heidän tarinansa kuolevat heidän mukanaan: heidät vaiennetaan. Historiallisen romaanin analogisoivan tekniikan myötä on mahdollista liittää naisten tappaminen osaksi laajempaakin diskursiivista kenttää: nimittäin sotienväliseen ”kulttuurikriisiin”, jossa naiset ja erityisesti naiskirjailijat koettiin tuolloin uhkana vallitsevalle järjestykselle.

Suomalaisen ”kulttuurikriisin” ja sukupuolijärjestelmän horjumisen välisiä kytköksiä on tarkasteltu laajalti nykytutkimuksissa. Näissä kytkennöissä naisten emansipaatiopyrkimykset ja lisääntynyt näkyvyys ja kuuluvuus kulttuurisella kentällä liitetään yhteen julkisessa keskustelussa tuolloin esiintyneisiin uhkakuviin. Naisten vapautumispyrkimykset olivat uhka niiden erojen säilymiselle, jotka kannattelivat sukupuolijärjestelmää ja niihin liittyneitä rooleja ja velvollisuuksia. ”Uusien naisten” nähtiin enteilevän paitsi kaiken naisellisen perikatoa myös koko (länsimaisen)kulttuurin tu-

57. Kallas (1956) 273.

58. Ks. Ihonen (1992) 56.

59. Legitimoidun tiedon kohdalla tulisi aina miettiä sen aika- ja historiasidonnaisuutta: missä, milloin ja miten jokin tieto tulee päteväksi eli miten jokin tieto saa totuuden arvon. Claire Colebrook (1997) 'Michel Foucault: archaeology, genealogy and power', *New Literary Histories. New Historicism and contemporary criticism*, Manchester and New York: Manchester University Press, 42–43.

hoa ja lopunaikaa.⁶⁰ Keskustelut ”henkisen matriarkaatin” muodostumisen pelosta suomalaisella kirjallisella kentällä 1920- ja 1930-luvuilla,⁶¹ kirjallisuuden ja taiteen naisistumisesta⁶² ja naisopiskelijoiden kasvavan määrän uhasta koko yliopistolle⁶³ kuvaavat yksittäisinäkin esimerkkeinä tämän kaltaista kulttuuris-poliittista ilmapiiriä. Naiskirjailijalla on kuitenkin mahdollisuus uudelleen käsikirjoittaa kulttuurisia kertomuksia, tulla kuulluksi/luetuksi ja siten horjuttaa sekä

vallitsevaa järjestystä että vallitsevaa tiedon tuottamisen tapaa. ■

60. Ks. Hapuli (1995) 154–157. Ks. myös Ritva Hapuli (2000) ’Ihminen ensimmäisen maailmansodan pyörteissä.’ Immonen & Hapuli & Leskelä & Vehkalahti (2000) 80–100.

61. Koli (1997) 143–144.

62. Hapuli (1995) 153–157.

63. Ks. keskustelusta Kaisa Vehkalahti (2000) ’Jazz-tyttö ja naistenlehtien siveä katse’, Immonen & Hapuli & Leskelä & Vehkalahti (2000), 151.